

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนและอุโบสถวัดหมื่นไวย
ตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา*

THE STUDY OF MUENWAI COMMUNITY HISTORY AND
WAT MUENWAI' S UBOSATHA AT MUENWAI DIRSTICT,
AMPHUR MEUNG, NAKHON RATCHASIMA

๒๒๒๒ ◊ ๒๒๒๒

รจจาภา ประวงษ์
Rujapha Prawong
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา
Nakhon Ratchasima Rajabhat University
Corresponding Author E-mail: Luckrujapha@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) ศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านหมื่นไวย 2) ศึกษารูปแบบศิลปะและคติความเชื่อของอุโบสถกลางน้ำวัดหมื่นไวย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งได้ดำเนินการวิจัยโดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ ผลการวิจัยพบว่า ชื่อ บ้านหมื่นไวย มีการปรากฏขึ้นบนเส้นทางที่พลวงจากกรุงเทพฯ สู่วิียงจันทน์ เมื่อ พ.ศ. 2369 ในประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาดคีตพิลาเสพยกทัพพลวงขึ้นไปปราบเจ้าอนุวงศ์ และมีหลักฐานชื่อ ตำบลหมื่นไวย ในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ เรื่อง"ขุนช้างขุนแผน" ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ในตอนเจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา ในการศึกษารูปแบบศิลปะอุโบสถวัดหมื่นไวย พบว่าระบบแผนผัง การจัดระเบียบอาคาร เทคนิคการก่อสร้าง การก่อผนังถึงหน้าบัน การเจาะช่องประตู ช่องแสง การประดับตกแต่งอุโบสถ จัดเป็นรูปแบบศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลายตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนรูปแบบศิลปะของหน้าบันที่ปรากฏลวดลายดอกพุดตานพบว่ามีคตินิยมราวช่วงรัชกาลที่ 3 ในส่วนคติความเชื่อของอุโบสถกลางน้ำพบว่าเป็นคติความเชื่อของลังกาและวัฒนธรรมมอญในเมียนมาร์เพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ สะอาด ในการทำพิธีบวชหรือพิธีอุปสมบท

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์ชุมชน; บ้านหมื่นไวย; อุโบสถวัดหมื่นไวย อุโบสถกลางน้ำ

Abstract

This research was conducted with 2 objectives: 1. To study the history of Muenwai community and 2. To study the designs of arts and belief about the Buddhist Ubosatha in the water at Muenwai Temple area. This was the qualitative research, conducted by implementing historical, archeological, and art methods. The results of the research revealed that the name of the village “Muenwai” was found as the name of the route of the army from Bangkok to Vientiane in 1826 (B.E.2369) as appeared in the archive meeting entitled “Prap Krabot Vientiane” in the reign of King Rama 3 who ordered Phra Racha Wang Borworn Maha Sakdipalasep to lead the army to defeat Chao Anuwong. In addition, there was evidence showing the name “Muenwai Military base” appeared in Rattanakosin period literature titled “Khun Chang and Khun Paen”, Wachirayan national library version in which the chapter narrates the story when Phrachao Lanchang was offering Nang Soi Tong to Phra Panwawongsa. The study of the art designs of Muenwai temples showed that structural plan system, arrangement of buildings, construction techniques, design of walls to meet the gable end, drilling door holes and light holes, and temple decoration are found in late Ayutthaya period, from the reign of Somdet Pra Narai Maharat to early Rattanakosin period. For gable-end designed with Pudtarn flower pattern. This pattern was famous in the period of King Rama 3. Finally, in terms of belief about the Ubosatha in the middle of the water at the area of Muenwai Temple, this is the belief of Langka and Mon culture in Myanmar to create purity and cleanness in Buddhist ordination ceremony.

Keywords: Community history; Baan Muenwai; Wat Muenwai 's Ubosatha

บทนำ

จังหวัดนครราชสีมา ถือได้ว่าเป็นจังหวัดที่มีความสำคัญและเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นชาติมาอย่างต่อเนื่องในทุกช่วงยุคสมัย ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ของจังหวัดนครราชสีมา นั้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดยเฉพาะโบราณวัตถุและโบราณสถานเป็นจำนวนมาก (กรมศิลปากร, 2548) สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่ในการเลือกตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยโบราณ ตลอดจนวัฒนธรรมและคติความเชื่อในแต่ละช่วงสมัยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติไทยนั้นปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เห็นได้อย่างชัดเจนตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ทั้งเอกสารทางประวัติศาสตร์จากส่วนกลางกล่าวถึงความสำคัญของ

เมืองนครราชสีมาในฐานะหัวเมืองสำคัญหัวเมืองหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา อาทิ เช่น หลักฐานปรากฏอยู่ในกฎหมายเทียบบาลซึ่งอาจตราขึ้นสมัยพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) หรืออาจเป็นสมัยพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034-2072) (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2529 และ ควอริช เวลส์, 2519) ระบุว่าเมืองนครราชสีมาเป็นเมืองพระยามหานครเมืองหนึ่งในจำนวน 8 เมือง ต่อมาเมื่อมีการยกเลิกเมืองพระยามหานคร สภาพการเมืองของนครราชสีมาเป็นสมัยการเป็นหัวเมืองชั้นโท ทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านสำคัญชายแดนตะวันออก (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2507 และ ควอริช เวลส์, 2519) ทั้งนี้ นอกจากเอกสารทางประวัติศาสตร์แล้ว หลักฐานทางโบราณคดียังปรากฏงานศิลปกรรม ซึ่งมีอายุหลากหลายให้เห็นอย่างมากมายด้วยเช่นเดียวกัน (กรมศิลปากร, 2548)

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของจังหวัดนครราชสีมาพบว่า มีแหล่งโบราณคดีที่จัดเป็นโบราณสถานสำคัญที่ควรค่าแก่การศึกษาแห่งหนึ่ง คือ อุโบสถเก่าวัดหมื่นไวย ซึ่งตั้งอยู่ที่วัดหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา โดยในการรับรู้ของคนทั่วไปและการประชาสัมพันธ์ขององค์การบริหารส่วนตำบลหมื่นไวย ต่างกล่าวหาว่าอุโบสถเก่าแห่งนี้มีอายุ 300 ปี (ไทยรัฐ, 2564 และองค์การบริหารตำบลหมื่นไวย, 2564) ขณะที่รายงานการขุดแต่งบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานอุโบสถวัดหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ปีงบประมาณ 2548 ของสำนักงานศิลปากรที่ 12 นครราชสีมา (กรมศิลปากร, 2548) ได้กล่าวถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถเก่าวัดหมื่นไวยว่าน่าจะเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลายราวสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจนถึงสมัยพระเจ้าบรมโกศและน่าจะมียุคสมัยราวช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 (กรมศิลปากร, 2548) ทั้งนี้ผู้วิจัยได้มีข้อสังเกตว่าเมื่อกล่าวหาว่าอุโบสถเก่าวัดหมื่นไวยอายุ 300 ปี โดยทั่วไปคนส่วนใหญ่จะไม่ทราบว่าเหตุใดอุโบสถเก่านี้จึงมีอายุ 300 ปี ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาว่าอุโบสถเก่าวัดหมื่นไวยว่ามีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมใดที่บ่งบอกและทำให้เกิดความสอดคล้องกับอายุสมัยดังกล่าว ด้วยยังไม่มีการศึกษาเรื่องรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถที่เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน นอกจากเรื่องของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถเก่าวัดหมื่นไวยแล้ว อุโบสถเก่านี้มีลักษณะเป็นอุโบสถกลางน้ำที่ไม่ค่อยพบเจอการสร้างลักษณะเช่นนี้บ่อยครั้งนักทำให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาเรื่องของคติความเชื่อการสร้างอุโบสถที่มีน้ำล้อมรอบว่ามีความหมายหรือที่มาอย่างไร ส่วนในเรื่องของชุมชนบ้านหมื่นไวย มีประวัติความเป็นมาว่าชุมชนตำบลหมื่นไวย เป็นถิ่นที่อยู่ดั้งเดิมของชนชาวอีสาน ตำบลเก่าแก่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ชาวบ้านและประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ พูดภาษาไทยโคราช เป็นตำบลที่ตั้งในเขตการปกครองของอำเภอเมือง เดิมมีทั้งหมด 15 หมู่บ้าน ต่อมาปี พ.ศ. 2538 ได้แยกตำบลออกไป คือ ตำบลหนองกระทุ่ม ปัจจุบันมีจำนวน 9 หมู่บ้าน (โคราชในอดีต, 2564) และ ศานติ ภักดีคำ (2561) ได้กล่าวถึง การเสด็จพระราชดำเนินของกองทัพหลวงตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงเมืองเวียงจันทน์ในเหตุการณ์เจ้าอนุวงศ์ ในจดหมายเหตุเรื่องระยะทางเสด็จพระราชดำเนินกองทัพหลวง ตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงเมืองเวียงจันทน์ ปีจออัฐศก 1188 ฉบับนายพลพันหุ้มแพรถวาย ประชุมจดหมายเหตุ

เรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์ การเดินทางหลวงได้กล่าวถึง บ้านหมื่นไวย ซึ่งอยู่บนเส้นทางทัพหลวงด้วย ผู้วิจัยจึงมีความสนใจเพิ่มเติมอีกประการว่าชุมชนบ้านหมื่นไวยนี้ น่าจะมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ในแง่ของภูมิรัฐศาสตร์และการเมืองการปกครองหรือไม่ จึงเป็นชุมชนที่เป็นเส้นทางผ่านไปและกลับของกรุงเทพฯและเวียงจันทน์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ศานติภักดีคำ, 2561)

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนแห่งนี้ โดยใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางด้านโบราณคดี เป็นข้อมูลหลักในการศึกษาตามหลักการและระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์ โดยมีประเด็นคำถามที่สำคัญซึ่งจะแยกตรวจสอบเป็น 2 ประเด็นหลักคือ

1. ประเด็นปัญหาทางประวัติศาสตร์ว่าชุมชนหมื่นไวยแห่งนี้ถูกกล่าวถึงในหลักฐานทางประวัติศาสตร์แหล่งใด มีบริบททางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์เชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์กับแหล่งอื่นอย่างไร

2. ประเด็นทางด้านงานศิลปกรรมหรือสถาปัตยกรรม คือ อุโบสถเก่าวัดหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ควรจะมีอายุสมัยในช่วงใดจากหลักฐานรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและมีความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบทางศิลปะกับอุโบสถแห่งอื่น ๆ ที่มีอายุร่วมสมัยและบริบททางศิลปกรรมเดียวกันทั้งในจังหวัดนครราชสีมา จังหวัดอื่นอย่างไร รวมถึงคติความเชื่อ ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพระอุโบสถกลางน้ำ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา.
2. เพื่อศึกษารูปแบบศิลปะและคติความเชื่อของอุโบสถกลางน้ำวัดหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยครั้งนี้มีรูปแบบการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ศิลปะโดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การวิจัยมีวิธีวิทยาที่สำคัญ คือในส่วนของประวัติศาสตร์บ้านหมื่นไวย ใช้การวิจัยจากเอกสารและข้อมูลทางวิชาการเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่นำมาวิเคราะห์โดยการพรรณนาและในส่วนของอุโบสถวัดหมื่นไวยใช้การวิจัยเก็บข้อมูลจากภาคสนามโดยตรงวิจัยเฉพาะพื้นที่เป็นหลัก (Case study) รวมถึงการเก็บข้อมูลองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถในสมัยต่างๆ และเก็บข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบทางศิลปะ คติความเชื่อของอุโบสถ โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้ คือ

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์จังหวัดนครราชสีมา ประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านหมื่นไวย รูปแบบศิลปะและคติความเชื่อเรื่องอุโบสถ อุโบสถวัดหมื่นไวย

1.1 จากเอกสารชั้นต้นหรือเอกสารที่เกิดขึ้นหรือสร้างขึ้นในช่วงเวลาเดียวกับที่เกิดเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์หรือเป็นหลักฐานที่ผู้สร้างมีประสบการณ์ร่วมในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ กฎหมายตราสามดวง กฎมณเฑียรบาล พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาประชุมพงศาวดารเล่มที่ 14 จดหมายเหตุเรื่องมณฑลนครราชสีมา ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์ หนังสือราชการ ม.46/1 เรื่อง “หนังสือราชการของมหาชาติไทย บอกข้าหลวงเมืองนครราชสีมา เป็นต้น

1.2 จากเอกสารชั้นรองหรือเอกสารที่กระทำขึ้นภายหลังจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์นั้นสิ้นสุดไปแล้ว อาทิเช่น เอกสารรายงานการขุดแต่งบูรณะปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานอุโบสถวัดหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา บทความวิจัยเรื่อง พระอุโบสถและพระวิหารที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกสมัยอยุธยาตอนปลาย พ.ศ. 2199-2300 บทความวิจัยเรื่อง อุทกสีมา : วิวัฒนาการแพขนานสู่อุโบสถกลางน้ำในวัฒนธรรมล้านนา รายงานการวิจัยเรื่อง พระอุโบสถแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2199-2310) ในเขตอำเภอ เมือง จังหวัดนครราชสีมา. สารานุกรมเด็ก บทความวิชาการเรื่อง เส้นทางโบราณจากกรุงเทพฯ สู่วิทยาพนธ์เรื่อง ความสำคัญทางการเมืองของเมืองนครราชสีมา : บทบาทของเจ้าเมืองตระกูล ณ ราชสีมา ระหว่าง พ.ศ.2325-2388 วิทยานิพนธ์เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2367-2370 วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาแผนผังวัดสมัยอยุธยาในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

2. ลงภาคสนามเก็บรวบรวมข้อมูลองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและรูปแบบทางศิลปะของอุโบสถวัดหมื่นไวย

3. การเก็บรวบรวมข้อมูลองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและรูปแบบทางศิลปะของอุโบสถ ได้แก่ แผนผังและการจัดระเบียบอาคาร เทคนิคการก่อสร้างอุโบสถ ฐานอุโบสถ ช่องแสง ช่องประตู หน้าต่าง การประดับตกแต่งอุโบสถ เช่น บัวหัวเสา หน้าบัน ลวดลายประดับในสมัยต่างๆ เพื่อนำไปวิเคราะห์เปรียบเทียบจากพัฒนาการทางรูปแบบศิลปะในขั้นตอนต่อไป (การวิเคราะห์ข้อมูล) ตัวอย่างของอุโบสถในสมัยต่าง ๆ ที่ได้เก็บรวบรวมรูปแบบศิลปะ ได้แก่ สมัยสุโขทัย (วัดนางพญา วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย วัดพระแก้ว จังหวัดกำแพงเพชร วัดช้างล้อม จังหวัดสุโขทัย) สมัยอยุธยา (วัดพระราม วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพุทไธสวรรย์ วัดหน้าพระเมรุ วัดแมนางปลื้ม วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดวรเชตุเทพบารุง วัดวรเชษฐาราม วัดกษัตราธิราช วัดตึก วัดพลับพลาไชย วัดราช

บรรทม วัดไชยวัฒนาราม วัดชุมพลนิกายาราม บางปะอิน วัดพญาแมน วัดบรมพุทธาราม วัดมเหยงคณ์ วัดกุฎีดาว วัดตะเว็ด วัดธรรมาราม วัดเชิงหวาย วัดศาลापูน วัดภูเขาทอง วัดสามวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดโบสถ์ วัดบ้านดาบ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี วัดอุโบสถ พระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี วัดเขabanไดอิฐ วัดไผ่ล้อม วัดสระบัว วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี วัดกำแพง วัดช้าง วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง วัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร วัดตะปอนน้อย จังหวัดจันทบุรี วัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี วัดยาง ธนบุรี วัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร) สมัยรัตนโกสินทร์ (วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดราชนัสดารามกรุงเทพมหานคร วัดประยูรวงศาวาส ธนบุรี วัดศิริไอสวรรย์ธนบุรี วัดเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนนทบุรี) อุโบสถในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ วัดพระนารายณ์มหาราช วัดบุรพ์ วัดพายัพ วัดบึง วัดอิสาน วัดสระแก้ว

4. จัดหมวดหมู่ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ศิลปะทั้งหมดตั้งแต่ข้อมูลเบื้องต้นและตรวจสอบข้อมูลในประเภทต่าง ๆ โดยเรียงลำดับเชื่อมโยงข้อมูลเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะตั้งแต่หัวข้อหลักจนถึงหัวข้อย่อย ในส่วนประวัติศาสตร์ศิลปะมีการเพิ่มเติมเรื่องรูปแบบศิลปะและคติความเชื่อเรื่องอุโบสถกลางน้ำ

5. ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร ภาคนาม รูปแบบศิลปะ คติความเชื่อ โดยวิเคราะห์ แยกเป็นหมวดหมู่ตามลำดับ

5.1 การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์ได้ใช้การตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์

5.2 การวิเคราะห์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ศิลปะใช้การวิเคราะห์เปรียบเทียบจากพัฒนาการทางรูปแบบศิลปะและตัวอย่างของอุโบสถในสมัยต่างๆ ที่เคยมีผู้ที่ได้ศึกษาไว้แล้ว ซึ่งได้แก่ แผนผังและการจัดระเบียบอาคาร เทคนิคการก่อสร้างอุโบสถ การประดับตกแต่งอุโบสถและการวิเคราะห์คติความเชื่อของอุโบสถกลางน้ำใช้วิธีการวิเคราะห์โดยเปรียบเทียบจากคัมภีร์หรือวรรณกรรมทางศาสนาพุทธที่กล่าวถึงเรื่องคติความเชื่อการสร้างอุโบสถกลางน้ำจากนั้นจึงตีความการสร้างอุโบสถกลางน้ำของวัดหมื่นไวย รวมถึงศึกษาความคิดคติความเชื่อของการสร้างอุโบสถกลางน้ำที่เคยมีมาก่อนในดินแดนอื่น ๆ

ผลการวิจัย

1. ผลของศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอมือง จังหวัด นครราชสีมา พบว่าหมู่บ้านหมื่นไวยมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ดังนี้ คือ

1.1 มีการปรากฏชื่อ บ้านหมื่นไวย บนเส้นทางทัพหลวงโบราณจากกรุงเทพฯ สู่วิียงจันทน์ ในปี พ.ศ. 2369 ในหนังสือประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์ “ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินกองทัพหลวง ตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงเมืองเวียงจันทน์ว่า” “ครั้น ณ วันอาทิตย์ เดือน 6 แรม 3 ค่ำ เวลาหัวค่ำ 1 กับ 4 นาฬิกา ยกจากเมืองนครราชสีมาถึง บ้านหมื่นไวย ทาง 75 เส้น” จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) เจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ได้ก่อการที่จะเข้าตีกรุงเทพฯ โดยเจ้าอนุวงศ์ยกทัพเข้าสู่เมืองนครราชสีมาในปีพ.ศ. 2369 เมื่อราชสำนักกรุงเทพฯได้รับทราบข่าว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2331-พ.ศ. 2394) ทรงโปรดให้สมเด็จพระราชวังบรมมหาศกิตพลเสยกทัพหลวงขึ้นไปปราบเจ้าอนุวงศ์ โดยเส้นทางเดินทัพหลวงของไทยไปยังเวียงจันทน์ของสมเด็จพระราชวังบรมมหาศกิตพลเสพระหว่าง พ.ศ.2369-2371 (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2555) ในครั้งนี้ได้ใช้เส้นทางโบราณจากกรุงเทพฯ ไปยังเวียงจันทน์ ได้มีหลักฐานปรากฏในประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์ ทั้งนี้ที่พินาศ ทัพหลวง ทัพหลัง เมื่อเคลื่อนจากกรุงเทพฯ ได้ชุมนุมทัพที่เมืองนครราชสีมาจากการปรากฏชื่อ บ้านหมื่นไวย บนเส้นทางทัพหลวงโบราณทำให้รู้ว่าจะมีการเดินทางผ่านเส้นทางนี้และผ่านหมู่บ้านหมื่นไวย ซึ่งน่าจะเป็นหนึ่งในเส้นทางที่ใช้ติดต่อเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ ถึงเวียงจันทน์ ตลอดจนเป็นเส้นทางที่ใช้ติดต่อระหว่างประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวมาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เป็นอย่างน้อยและน่าเชื่อว่าก่อนหน้าเหตุการณ์เจ้าอนุวงศ์เส้นทางสายนี้ที่ผ่านบ้านหมื่นไวยคงเป็นเส้นทางสำคัญเส้นทางหนึ่งที่ใช้ในการเดินทางติดต่อแลกเปลี่ยนทางสังคม วัฒนธรรม จากเส้นทางโบราณที่ปรากฏมาก่อนหน้านั้นตั้งแต่สมัยทวารวดีมาแล้ว ได้แก่ 1) เส้นทางจากที่ราบลุ่มลำน้าคองผ่านช่องปางสอง เขาเขื่อนของเทือกเขาตองพญาเย็นไปสู่ที่ราบในพื้นที่จังหวัดสระบุรีลงไปยังลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือเป็นเส้นทางของถนนมิตรภาพในปัจจุบัน 2) เส้นทางจากที่ราบลุ่มลำน้าคองขึ้นไปยังเทือกเขาพนมดงรัก ผ่านช่องเขาต่าง ๆ ในจังหวัดนครราชสีมา เช่น ช่องนางสระผม ช่องเขาตาบัว ช่องกระบอก แล้วเดินทางเขาสู่แถบแม่น้ำป่าสักหรือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและสามารถติดต่อไปยังแถบลุ่มน้ำโขงได้เช่นเดียวกัน 3) เส้นทางจากที่ราบลุ่มลำน้าคองไปทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ซึ่งข้ามเทือกเขาพนมดงรักเข้าสู่พื้นที่ที่ราบชายฝั่งทะเล โดยสามารถผ่านได้หลายเส้นทางเช่น ผ่านช่องกุ่ม ช่องสะแกราด ช่องซบสี เป็นเส้นทางติดต่อระหว่างเมืองนครราชสีมาและปราจีนบุรีแล้วต่อไปถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งนี้เส้นทางทัพหลวงโบราณสายนี้ที่ผ่านบ้านหมื่นไวยอาจเป็นเส้นทางหนึ่งที่ใช้ในการติดต่อระหว่างดินแดนในประเทศไทยด้วย เช่น กรุงเทพฯและนครราชสีมา ภาคกลางและภาคอีสาน ดังหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สะท้อนความสัมพันธ์ของภาคกลางและภาคอีสาน เช่น ธรรมจักรหินลอยตัว พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดี พระพุทธไสยาสน์ พระพิมพ์เล่าเรื่องพุทธประวัติตอนแสดงยมก

1.2 มีการปรากฏชื่อ ด้านหมื่นไวย ในหนังสือวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ คือ “เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน” ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ในตอนที่ 25 เจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา มีความว่า

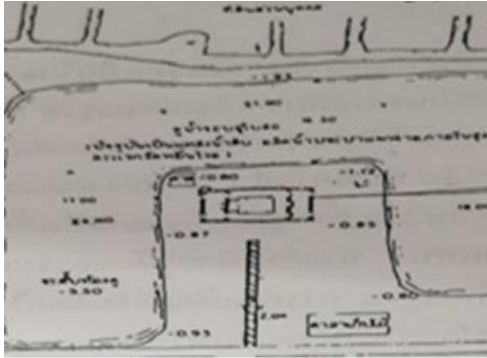
ชักม้าสะบัดอย่างมากกลางป่า

เข้าหาชาวบ้าน ด่านหมื่นไวย”

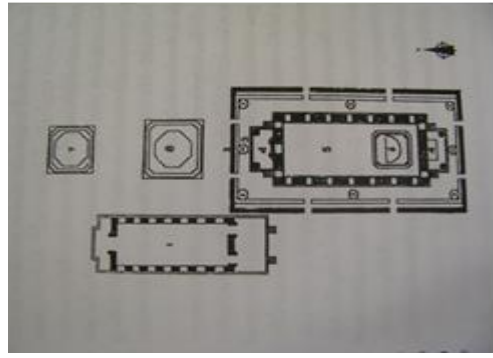
1.3 จากผลของศึกษารูปแบบศิลปะและองค์ประกอบของอุโบสถกลางน้ำวัดหมื่นไวย อำเภอมือง จังหวัดนครราชสีมา (ดังจะกล่าวในหัวข้อผลวิจัยจุดประสงค์ที่ 2 ความนิยมในสมัยอยุธยาตอนปลายหรือราวตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2310 ตั้งแต่สมัยราชาทอง (พ.ศ. 2172-2199) ถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (พ.ศ. 2301-2310) ประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านหมื่นไวยน่าจะมีการตั้งชุมชนบ้านหมื่นไวยมาแล้วอย่างน้อยอยุธยาตอนปลายหรือราวตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2310

2.1 รูปแบบศิลปะของอุโบสถวัดหมื่นไวย

2.1.1 แผนผังและการจัดระเบียบอาคารของอุโบสถวัดหมื่นไวยจัดเป็นอุโบสถเดี่ยว (ภาพที่ 1) หันไปทางทิศตะวันออก แผนผังอุโบสถเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีลักษณะการก่ออิฐถือปูน ขนาดอุโบสถ 6.50×12 เมตร คูน้ำที่ล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน ลักษณะของรูปแบบแผนผังและการจัดระเบียบอาคารเป็นไปตามรูปแบบตามความนิยมในการสร้างอุโบสถในสมัยอยุธยาตอนปลาย (ภาพที่ 2) คือ การสร้างอุโบสถหลังเดียวโดด ๆ มีขนาดไม่ใหญ่ อุโบสถเป็นหลักฐานสำคัญของวัดและได้ลดความสำคัญของสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น พระวิหารและพระเจดีย์ลง

ภาพที่ 1 แผนผังและการจัดระเบียบอาคารของอุโบสถวัดหมื่นไวย
ที่มา : กรมศิลปากร. (2548)

ภาพที่ 2 แผนผังอุโบสถวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สมัยอยุธยาตอนปลาย ที่มา : สันติ เล็กสุขุม. (2550)

2.1.2 เทคนิคการก่อสร้างอุโบสถ

2.1.2.1 ฐานอุโบสถอุโบสถวัดหมื่นไวย มีลักษณะการก่ออิฐถือปูน ตัวฐานอุโบสถก่อเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ฐานอุโบสถมีเค้าการก่ออิฐเป็นลักษณะโค้งลงตรงกลางซึ่งเรียกว่า “ตกท้องช้าง” “หย่อนท้องช้าง” “ตกท้องสำเภา” “หย่อนท้องสำเภา” (ภาพที่ 3) ซึ่งเป็นรูปแบบลักษณะเฉพาะของอุโบสถสมัยอยุธยาตอนปลาย (ภาพที่ 4) ลักษณะการสร้างฐานอุโบสถเช่นนี้พบว่ามีปรากฏมาก่อนแล้วที่อุโบสถของวัดที่มีอายุสมัยช่วงอยุธยาตอนปลายในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมาด้วยเช่นกัน เช่น อุโบสถวัดบึง อุโบสถวัดอีสาน (ภาพที่ 5) เป็นต้น

ภาพที่ 3 “ตกท้องช้าง” “หย่อนท้องช้าง” หรือ “ตกท้องสำเภา” “หย่อนท้องสำเภา” อุโบสถวัดหมื่นไวย
ที่มา : รุจภา ประวงษ์

ภาพที่ 4 ฐานของพระอุโบสถเก่า วัดช่องนนทรีกรุงเทพมหานคร
ที่มา : faiththistory (2562).

ภาพที่ 5 อุโบสถวัดอีสาน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา
ที่มา : lovethailand. (2562)

2.1.2.2 ด้านหน้าของอุโบสถวัดหมื่นไวยหันไปทางทิศตะวันออก มีการก่อผนังถึงหน้าบัน ในลักษณะที่หน้าบันมีการประดับลวดลายด้วยเครื่องไม้และประดับกระຈก (ภาพที่ 6)

ด้านหน้าของอุโบสถ วัดหมื่นไวย มีการเจาะช่องประตูทางเข้าโดยทำบันไดทางขึ้นจำนวน 3 ชั้นเพื่อเป็นทางขึ้นจำนวน 2 ช่องประตู บานประตูเป็นไม้ ทั้งนี้มีการก่อผนังถึงหน้าบันจัดเป็นรูปแบบการก่อสร้างอุโบสถวิหารในช่วงอยุธยาตอนปลาย (ภาพที่ 7) ที่มีการพัฒนาทางสถาปัตยกรรมจากแบบประเพณีเดิมไปเป็นแบบที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก โดยมีเทคโนโลยีการก่อสร้างแบบสมัยใหม่ มีการใช้เทคนิคการก่อสร้างโดยสร้างอาคารและการรับน้ำหนักของผนัง (load Bearing Wall) ซึ่งมีการผสมผสานระหว่างรูปแบบอาคารแบบไทยและอาคารแบบตะวันตกมาตั้งแต่ช่วงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199-2231) ลักษณะรูปแบบการก่อผนังไปจนถึงหน้าบันยังปรากฏในอุโบสถวัดในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ที่สันนิษฐานว่าสร้างราวสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้แก่ อุโบสถวัดพระนารายณ์มหาราช (ภาพที่ 8) อุโบสถวัดบึง อุโบสถวัดบุรพ์

ภาพที่ 6 ด้านหน้าของ ภาพที่ 7 วิหารวัดกำแพง จังหวัด ภาพที่ 8 อุโบสถวัดพระนารายณ์
อุโบสถวัดหมื่นไวย หันทิศ อ่างทอง มหาราช
ตะวันออก ที่มา: จุมพล เพิ่มแสงสุวรรณ ที่มา : koratmuseum. (2562.)

ที่มา: รุจภา ประวงษ์ (2547)
รูปแบบทางศิลปะของหน้าบันอุโบสถวัดหมื่นไวยพบว่าประดับลวดลายด้วยเครื่องไม้และ
ประดับกระจก มีการปรากฏลวดลายดอกไม้พรรณพฤกษาคลายกับลักษณะลายดอกพุดตาน (ภาพที่
9) ในการตกแต่งลวดลายลักษณะนี้มีความนิยมราวสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 3 เช่นที่หน้าบัน
พระอุโบสถ วัดศิริโสภณบุรี (ภาพที่ 10)

ภาพที่ 9 หน้าบันอุโบสถวัดหมื่นไวย
ที่มา: รุจภา ประวงษ์ (2561)

ภาพที่ 10 หน้าบันพระอุโบสถ
วัดศิริโสภณบุรี
ที่มา: น.ณ. ปากน้ำ (2537)

อุโบสถวัดหมื่นไวยมีการเจาะช่องประตูทางเข้าเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า 2 ช่องประตู มีการ
เจาะช่องแสงทำเป็นหน้าต่างทางผนังทิศเหนือและทิศใต้รวมจำนวน 8 ช่อง ในการศึกษาพบว่า

อุโบสถวัดหมื่นไวยได้ใช้เทคโนโลยีการก่อสร้างอาคารและการรับน้ำหนักของผนัง (load Bearing Wall) ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตกที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2199-2231) จึงทำให้มีการเจาะผนัง ช่องแสง ช่องประตูรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีขนาดกว้างและใหญ่ขึ้น มีตัวอย่าง เช่น อุโบสถวัดบรมพุทธาราม อุโบสถวัดมเหยงคณ์ อุโบสถวัดกุฎีดาว อุโบสถวัดพญาแมน เป็นต้น

การประดับตกแต่งภายในอุโบสถวัดหมื่นไวยพบว่ามีเจดีย์ประดับอยู่ภายในอุโบสถทางทิศตะวันตกมีลักษณะเป็นรูปแบบเจดีย์ทรงเครื่อง (ภาพที่ 11) ซึ่งเป็นเจดีย์ที่นิยมสร้างในสมัยอยุธยาตอนกลางสืบเนื่องมาถึงตอนปลาย (ภาพที่ 12) เนื่องจากมีองค์ประกอบทางรูปแบบศิลปะของเจดีย์ทรงเครื่อง คือ การทำบัวทรงกลม (องค์ประกอบหนึ่งของเจดีย์อาจเรียกว่าบัวกลุ่มหรือบัวโถ) รองรับทรงระฆังต่อด้วยฐานสิงห์รองรับ ส่วนรูปแบบศิลปะของเสาและบัวหัวเสาภายในอุโบสถวัดหมื่นไวยพบว่ามีเสาไม้จำนวน 4 ต้น รูปทรงของเสาเป็นเสาแปดเหลี่ยม บัวหัวเสาคลายบัววงหรือบัวจก (ภาพ 13) เนื่องมาจากมีลักษณะกลีบบัวยาวรี ซึ่งการทำบัวหัวเสาเป็นบัววงหรือบัวจกพบว่ายานิยมทำอยู่ในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย ตัวอย่างเช่น วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี วัดปราสาท จังหวัดนนทบุรี

ภาพที่ 11 เจดีย์ประดับ ภายในอุโบสถ วัดหมื่นไวย
ภาพที่ 12 เจดีย์เพิ่มมุม วัดไชยวัฒนาราม พระนครศรีอยุธยา
ที่มา: รุจาภา ประวงษ์ (2561) ที่มา: สันติ เล็กสุขุม (2560)

ภาพที่ 13 บัวหัวเสา บัววงหรือบัวจก อุโบสถวัดหมื่นไวย
ที่มา: รุจาภา ประวงษ์ (2561)

รูปแบบทางศิลปะของซุ้มหน้าต่าง ซุ้มประตูและกรอบภายในอุโบสถวัดหมื่นไวย ด้านมุขหน้าและมุขหลัง ด้านนอกอุโบสถวัดหมื่นไวยทำเป็นซุ้มรูปสามเหลี่ยมหรือทรงจั่ว เป็นรูปแบบทรงบันแถลงแบบเรียบง่าย (ภาพที่ 14) ซึ่งปรากฏการทำมาก่อนแล้วในสมัยอยุธยาตอนปลาย ตัวอย่างเช่น ซุ้มประตูทรงบันแถลงที่ ประตูทางเข้าเมรุทิศวัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 15)

ภาพที่ 14 อุโบสถวัดหมื่นไวยทางทิศใต้
ที่มา : รุจจาภา ประวงษ์ (2561)

ภาพที่ 15 ชุ่มประตูลงบันแถลงที่ประตู
ทางเข้าเมรุทิศวัดไชยวัฒนาราม จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา
ที่มา: CUIR at Chulalongkorn University.
(2562)

รูปแบบศิลปะของอุโบสถวัดหมื่นไวย ตั้งแต่ระบบแผนผังและการจัดระเบียบอาคาร เทคนิคการก่อสร้างอุโบสถลักษณะการก่ออิฐถือปูน ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ฐานอุโบสถก่ออิฐเป็นลักษณะโค้งลงตรงกลางที่เรียกว่า “ตกท้องช้าง” “หย่อนท้องช้าง” หรือ “ตกท้องสำเภา” “หย่อนท้องสำเภา” การก่อผนังถึงหน้าบัน การเจาะช่องประตูทางเข้า ช่องแสง การประดับตกแต่งอุโบสถภายในอุโบสถวัดหมื่นไวย ซึ่งได้แก่ เจดีย์ประดับมีลักษณะรูปแบบเป็นเจดีย์ทรงเครื่อง เสาและบัวหัวเสา มีลักษณะคล้ายบัวแฉกหรือบัวจกกล ชุ่มหน้าต่างประตูภายในอุโบสถและด้านนอกอุโบสถวัดหมื่นไวยรูปแบบชุ่มทรงบันแถลง รูปแบบทางศิลปะดังกล่าวเป็นขนบความนิยมในสมัยอยุธยาตอนปลายหรือราวตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2310 ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2172-2199) ถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (พ.ศ. 2301-2310) ส่วนหน้าบันอุโบสถวัดหมื่นไวยจากการรายงานการขุดแต่งอุโบสถวัดหมื่นไวยของกรมศิลปากรใน พ.ศ. 2548 บอกแต่เพียงว่าหน้าบันอุโบสถวัดหมื่นไวยสลักไม้เป็นลายเครือเถาประดับกระจก เมื่อได้มีการเปรียบเทียบรูปแบบทางศิลปะของลวดลายหน้าบันในสมัยต่าง ๆ ปรากฏว่าลักษณะหน้าบันของอุโบสถที่พบในปัจจุบันเป็นลวดลายดอกพุดตานที่มีใช้เป็นลวดลายที่นิยมในสมัยอยุธยาตอนปลายแต่เป็นลวดลายที่นิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367- 2394) ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าหน้าบันเดิมอาจเคยมีลวดลายตามแบบอยุธยาตอนปลายในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ซึ่งในเวลาต่อมาลวดลายของหน้าบันอาจมีการหักหรือพังทลายเสียหายทรุดโทรมจึงได้มีการทำลวดลายประดับใหม่ขึ้นดังที่เห็นตามที่ปรากฏในปัจจุบันก็เป็นได้

2.2. คติความเชื่อของอุโบสถกลางน้ำวัดหมื่นไวย จัดเป็นอุโบสถเดี่ยว มีคุน้ำล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน คุน้ำที่ล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีเสมาหินศิลาแลงขนาดเล็กล้อมรอบจำนวน 8 จุด (ภาพ 16-17) จากการศึกษาพบว่าคติความเชื่อเรื่องการสร้างอุโบสถกลางน้ำเป็นความเชื่อของลังกาและ

วัฒนธรรมมอญในเมียนมาร์เพื่อทำให้เกิดความบริสุทธิ์สะอาดของการทำพิธีบวชหรือพิธีอุปสมบท และเมื่อไทยรับพุทธศาสนาจากทางลังกาแล้วคติความเชื่อว่าการทำพิธีบวชหรือพิธีอุปสมบทในอุโบสถกลางน้ำให้มีความบริสุทธิ์สะอาดจึงตามมาด้วย ในการสร้างอุโบสถวัดหมื่นไวยที่มีลักษณะการสร้างอุโบสถไว้กลางน้ำ อาจเป็นไปได้ว่าคงได้รับคติดังกล่าวด้วยเช่นกัน ทั้งนี้การมีเสมาหินศิลาแลงขนาดเล็กล้อมรอบอุโบสถจำนวน 8 จุดเป็นการกำหนดเขต ศิลาแลงจัดเป็นหนึ่งในกำหนัดเขตในบาฬีอรรถกถาที่อธิบายไว้ใน 8 ชนิด คือ ภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ และน้ำ การกำหนัดนิมิตด้วยหินหรือศิลาได้มีเรื่องกำหนัดขนาดอย่างต่ำ ขนาดเท่ากับก้อนน้ำอ้อยหนัก 32 ปะละ ก็ใช้ได้ (5 ชั่งหรือ 3 กิโลกรัม) และจากการศึกษาพบว่าขนาดของศิลาทั้ง 8 ทิศ ที่ล้อมรอบอุโบสถวัดหมื่นไวย มีลักษณะขนาดที่ใกล้เคียงและไม่น่าจะใหญ่ไปกว่า 3 กิโลกรัมดังกำหนัดในบาฬีอรรถกถา ส่วนคติความเชื่อของสีมาในการกำหนัดเขตของอุโบสถน่าจะเป็นคติที่ใช้กันในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้แก่ พม่า ไทย กัมพูชา ลาว ทั้งนี้มีการใช้ศิลาหรือหลักหินเป็นนิมิตหรืออาจเป็นเครื่องหมายเพื่อกำหนดเขตแห่งสีมาปรากฏความนิยมในประเทศไทยมาตั้งแต่สมัยทวารวดีและได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ส่วนการสร้างอุโบสถวัดหมื่นไวยให้มีขนาดย่อม ๆ มีความพอดีกับจำนวนพระนั่ง 21 รูป และไม่ใหญ่มากน่าจะมาจากความต้องการให้สอดคล้องตามแนวความคิดพุทธบัญญัติที่กำหนดให้สีมามีขนาดพื้นที่ไม่เล็กไปกว่า 21 หัตถบาฬ (หัตถบาฬ หมายถึง ระยะระหว่างพระสงฆ์ที่นั่งทำสังฆกรรมหรือระหว่างพระภิกษุสามเณรกับคฤหัสถ์ผู้ถวายของห่างกันไม่เกินศอกหนึ่ง) หรือ ไม่เกิน 3 โยชน์ (โยชน์ คือชื่อมาตราวัด 400 เส้น เป็น 1 โยชน์) เพื่อให้เพียงพอต่อพระสงฆ์จำนวน 21 รูป

3) ผลการศึกษาความสัมพันธ์ของโบราณวัตถุ ศิลปกรรม ประวัติศาสตร์นครราชสีมาที่สะท้อนความสัมพันธ์ของภาคกลางและนครราชสีมาที่ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่าชุมชนโบราณในภาคกลางและนครราชสีมาคงได้มีการติดต่อและเผยแพร่ความคิด คติความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมถึงกัน โดยมีปัจจัยสำคัญที่ส่งผ่านวัฒนธรรมคือการใช้เส้นทางโบราณ ดังตัวอย่างเช่น จารึกบนฐานบัวรองรับพระพุทธรูปทำจากหินทราย พบที่วัดจันทิกร อำเภอบางบาล จังหวัดนครราชสีมาที่มีข้อความที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์หรือชนชั้นปกครองของทวารวดีทางภาคกลางอักษรวิจิตรธรรมจักรหินลอยตัว เมืองโบราณเสมา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครราชสีมา ที่มีรูปแบบศิลปะคล้ายธรรมจักรของศิลปะทวารวดีภาคกลางที่มาจากจังหวัดเพชรบุรี ตัวอย่างพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีในจังหวัดนครราชสีมาที่มีรูปแบบคล้ายศิลปะทวารวดีทางภาคกลาง เช่น พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสนิธิ พบที่อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดนครราชสีมา พระพุทธรูปหินทรายแดงอิริยาบถยืน อำเภอมะนัง จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น และหลักฐานจากอุโบสถของวัดในเขตเมืองนครราชสีมาที่น่าเชื่อว่าสร้างราวสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่น วัดพระนารายณ์วรวิหาร วัดบึง วัดอีสาน วัดพ่ายพต่างมีรูปแบบทางศิลปะที่ใกล้เคียงกับส่วนกลาง เช่น เทคนิคการก่อสร้างการก่ออิฐถือปูน ฐาน

อุโบสถ ชุมชนต่าง ซึ่งน่าจะเชื่อว่าอุโบสถวัดหมื่นไวยน่าจะได้รับอิทธิพลทางการสร้างอุโบสถมาจากรูปแบบศิลปะจากวัดในเขตเมืองนครราชสีมาด้วยเช่นกัน

ภาพ 16 เสาหินศิลาแลงขนาดเล็กล้อมรอบ
อุโบสถวัดหมื่นไวย
ที่มา: รุจาภา ประวงษ์ (2561)

ภาพ 17 เสาหินศิลาแลงขนาดเล็ก
ล้อมรอบอุโบสถวัดหมื่นไวย
ที่มา: รุจาภา ประวงษ์ (2561)

อภิปรายผลการวิจัย

1. จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ผลการวิจัยพบว่าชื่อ บ้านหมื่นไวย มีการปรากฏชื่อบนเส้นทางทัพหลวงจากกรุงเทพฯ สู่วิียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. 2369 ในประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ซึ่งทรงโปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาดคีดิพลเสวยกทัพหลวงขึ้นไปปราบเจ้าอนุวงศ์ (ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์, 2473) เส้นทางหลักของทัพหน้า ทัพหลัง และทัพหลวง ประกอบด้วยเส้นทางด้วยการทวนน้ำจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านเมืองนนทบุรี ปทุมธานี ไปอยุธยา เข้าแม่น้ำป่าสักไปถึงท่าสนุก ในอำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จนมาถึงท่าสนุกนี้ทัพหน้าได้ยกทัพขึ้นไปทางพระพุทธบาท เมืองชัยบาดาล และเมืองบัวชุม ข้ามลำพระยาหลวง ไปยังเมืองนครราชสีมา ส่วนกองทัพลองและกองทัพหลังได้เดินทางต่อโดยทัพหลวงได้ยกทัพทางชลมารค (ทางบก) ตั้งแต่ท่าราบเป็นต้นไป (นิราศเวียงจันทน์. 2544 : 136) ส่วนกองทัพลองยกทัพไปทางชลมารค (ทางเรือ) ผ่านท่าแดง ท่างาม ยางนม หัวหิน เริงวาง บ้านม่วง ฯลฯ จนไปถึงบ้านขอนแก่น ในเขตจังหวัดสระบุรี ต่อจากนั้นทัพหลวงได้ยกทัพไปยังบ้านม่วงสองคอน (ในเวลาต่อมาเป็นที่ตั้งวังสีทาของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) จากนั้นมาถึงแก่งคอยข้ามคงพญาไฟไปยังเมืองนครราชสีมา ในการชุมนุมทัพที่เมืองนครราชสีมาสำหรับทัพหลวงได้ประทับแรมอยู่ที่ค่ายหลวงทุ่งระเบียดเป็นเวลา 30 วัน จากนั้นโปรดให้ทัพหน้ายกขึ้นไปตีเมืองหนองบัวลำภู เมื่อถึงฤกษ์เคลื่อนทัพ ทัพหน้าจึงยกทัพออกจากเมืองนครราชสีมาไปเวียงจันทน์ต่อมาทัพหลวงจึงยกออกจากเมืองนครราชสีมา และมีหลักฐานชื่อ ด่านหมื่นไวย ในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์เรื่อง "ขุนช้างขุนแผน" ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ในตอนเจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา (เสภาเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน ฉบับหอสมุดพระวชิรญาณ, 2555) ทั้งนี้เป็นที่น่าสนใจว่า 1) หมู่บ้านหมื่นไวยน่าจะเป็นหนึ่งในเส้นทางที่ใช้ติดต่อเดินทางระหว่าง

กรุงเทพฯ ถึงเวียงจันทน์ ซึ่งอาจหมายถึงเส้นทางที่ใช้ติดต่อระหว่างประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว 2) เส้นทางที่ผ่านบ้านหมื่นไวยคงเป็นเส้นทางสำคัญที่ใช้เดินทางติดต่อแลกเปลี่ยนทางสังคม วัฒนธรรม มาก่อนหน้านั้นตั้งแต่สมัยทวารวดีมาแล้ว ทั้งเป็นการติดต่อระหว่างดินแดนในประเทศไทยด้วยกันเช่น กรุงเทพฯ และนครราชสีมา ภาคกลางและภาคอีสาน รวมทั้งประเทศไทยติดต่อกับสาธารณประชาธิปไตยประชาชนลาว (พรหมศักดิ์ เจิมสวัสด์และฉนวน จารุณานันท์, 2532 และ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2558) จากผลวิจัยอุโบสถวัดหมื่นไวยมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลายหรือราวตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2310 ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2172-2199) ถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (พ.ศ. 2301-2310) ทำให้ทราบว่าชุมชนหมื่นไวยน่าจะมีการตั้งชุมชนอย่างน้อยสมัยอยุธยาตอนปลายตามช่วงเวลาดังกล่าวด้วย

2. การศึกษารูปแบบศิลปะและคติความเชื่อของอุโบสถกลางน้ำวัดหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ในส่วนของรูปแบบศิลปะอุโบสถวัดหมื่นไวยสอดคล้องกับกรมศิลปากรที่รายงานในการขุดแต่งบูรณะปรับปรุงภูมิทัศน์ โบราณสถานอุโบสถวัดหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ปีงบประมาณ 2548 ว่าอุโบสถวัดหมื่นไวยมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลายช่วงพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199- 2245) ถึงช่วงสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2275-2301) (กรมศิลปากร, 2548) แต่ในงานวิจัยนี้ได้พบรายละเอียดเพิ่มเติมของรูปแบบศิลปะทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถวัดหมื่นไวยที่บ่งบอกว่าอยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลายหรือราวตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2310 ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2172-2199) ถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (พ.ศ. 2301-2310) และลักษณะหน้าบันที่มีลักษณะที่นิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ดังรายละเอียดต่อไปนี้ คือ 1) ระบบแผนผังการจัดระเบียบอาคาร โดยเป็นการสร้างอุโบสถหลังเดียวโดด ๆ มีอุโบสถเป็นหลักสำคัญของวัด สิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น พระวิหารและพระเจดีย์ลดความสำคัญลงและอุโบสถมีขนาดไม่ใหญ่ (สันติ เล็กสุขุม, 2542) 2) เทคนิคการก่อสร้างอุโบสถลักษณะการก่ออิฐถือปูน ฐานบัวลูกแก้วอกไก่เป็นลักษณะเฉพาะของอุโบสถสมัยอยุธยาตอนปลาย (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2559) รวมถึงฐานอุโบสถก่ออิฐเป็นลักษณะโค้งลงตรงกลางที่เรียกว่า “ตกท้องช้าง” “หย่อนท้องช้าง” หรือ “ตกท้องสำเภา” “หย่อนท้องสำเภา (พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2512 และ สันติ เล็กสุขุม, 2542) 3) จากการที่ตะวันตกได้เข้ามาในสมัยพระนารายณ์มหาราชจึงทำให้มีการทำช่องแสง ช่องหน้าต่างของตัวอาคารตัวโบสถ์ได้กว้างขึ้น รวมถึงการก่อผนังถึงหน้าบัน (จุฬพล เพิ่มแสงสุวรรณ, 2547) 4) การประดับตกแต่งเจดีย์ภายในอุโบสถวัดหมื่นไวย เป็นรูปแบบเจดีย์ทรงเครื่อง ลักษณะที่มีบัวทรงกลมรองรับทรงระฆังต่อด้วยฐานสิงห์รองรับมีลักษณะการทำรูปแบบนี้มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางสืบเนื่องมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย (สันติ เล็กสุขุม, 2542) 5) เสาและบัวหัวเสามีลักษณะคล้ายบัวแฉกหรือบัวจกกล นิยมทำอยู่ในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย รัชกาลพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระหรือราว พ.ศ. 2251-2275 (สันติ เล็กสุขุม, 2557) 6) ชุ่มหน้าต่างประตูภายในอุโบสถและ

ด้านนอกอุโบสถวัดหมื่นไวยมีรูปแบบซุ้มทรงบันแถลง ซึ่งเริ่มปรากฏตั้งแต่สมัยพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2199) เป็นต้นไปและเป็นที่นิยมอย่างต่อเนื่องไปจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (สมคิด จิระทัศนกุล, 2546) 7) รูปแบบหน้าบันอุโบสถวัดหมื่นไวยปัจจุบันปรากฏลวดลายดอกพุดตานซึ่งเป็นลวดลายที่นิยมสร้างสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) (สันติ เล็กสุขุม, 2550) ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าหน้าบันเดิมอาจเคยมีลวดลายตามแบบอยุธยาตอนปลายในลักษณะใดลักษณะหนึ่งแต่ในเวลาต่อมาลวดลายของหน้าบันอาจมีการหักหรือพังทลายเสียหาย หรดโถมจึงได้มีการทำลวดลายประดับใหม่ขึ้นดังที่เห็นตามที่ปรากฏในปัจจุบัน

คติความเชื่อของอุโบสถกลางน้ำวัดหมื่นไวย มีการสร้างอุโบสถในลักษณะคล้ายรูปแบบที่สร้างขึ้นโดยมีน้ำล้อมรอบสอดคล้องกับกรมศิลปากรที่รายงานในการขุดแต่งบูรณะปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานอุโบสถวัดหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ปีงบประมาณ 2548 ว่าเป็นรูปแบบของโบสถ์น้ำหรืออุทกกุฏเขปสีมา (สีมาที่ถูกกำหนดไว้ด้วยที่ที่วัคน้ำสาตไป) (กรมศิลปากร, 2548) แต่มีประเด็นที่เพิ่มเติมคือเรื่องคติความเชื่อเรื่องอุโบสถกลางน้ำ 1) สีมาน้ำ สร้างตามความเชื่อของลังกาและวัฒนธรรมมอญในเมียนมาร์เป็นเรื่องทำให้เกิดความบริสุทธิ์และสะอาดของการทำพิธีบวชหรือพิธีอุปสมบท (ฐาปนกรณ เครือระยา, 2560) 2) อุโบสถวัดหมื่นไวยมีเสมาหินศิลาแลงขนาดเล็กล้อมรอบ จำนวน 8 จุดเป็นการกำหนดเขต โดยลักษณะหินที่มีขนาดที่ใกล้เคียงและไม่น่าจะใหญ่ไปกว่า 3 กิโลกรัมของการกำหนดนิมิตด้วยหินตามคำวินิจฉัยของพระอรรถาจารย์และศิลาจัดเป็นการกำหนดวัตถุที่ควรจะใช้เป็นนิมิตโดยระบุไว้ในบาฬีอรรถกถารวมได้ 8 ชนิด (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2531) คือ ภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ และน้ำ 3) คติความเชื่อของสีมาในการกำหนดเขตของอุโบสถน่าจะเป็นคติที่ใช้กันในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้แก่ พม่า ไทย กัมพูชา ลาว ทั้งนี้มีการใช้ศิลาหรือหลักหินเป็นนิมิตหรืออาจเป็นเครื่องหมายเพื่อการกำหนดเขตแห่งสีมาปรากฏความนิยมในประเทศไทยมาตั้งแต่สมัยทวารวดีและได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (ศรีศักร วัลลิโภดม. 2533) 4) อุโบสถวัดหมื่นไวยมีขนาดย่อมๆไม่ใหญ่โต เนื่องจากจากธรรมเนียมในการสร้างพระอุโบสถในข้อพระธรรมวินัย เมื่อครั้งพุทธกาลการทำสังฆกรรมจะถูกกำหนดโดยมีขอบเขตที่เรียกว่า สีมา “สีมา” ซึ่งตามพุทธบัญญัติกำหนดให้สีมามีขนาดพื้นที่ไม่เล็กไปกว่า 21 หัตถบาส (1 หัตถบาส คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 1.25 x 1.25 เมตร) หรือไม่เกิน 3 โยชน์ เพื่อให้เพียงพอต่อพระสงฆ์จำนวน 21 รูป ได้นั่งประกอบพิธีสังฆกรรมร่วมกันและสามารถบรรจุขรรษาให้เข้ามารวมใช้พระอุโบสถได้พอสมควร ไม่ควรทำขนาดพื้นที่เกิน 3 โยชน์หรือเล็กแคบจนทำให้ไม่เพียงพอต่อการนั่งหัตถบาสพระจำนวน 21 รูปจะนั่งได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525) หากไม่ทำตามกำหนดสีมาจะวิบัติใช้การไม่ได้ (กมล ฉายาวังษะ, 2523) ดังนั้นการสร้างอุโบสถวัดหมื่นไวยให้มีขนาดย่อม ๆ มีความพอดีกับจำนวนพระนั่ง 21 รูป และไม่ใหญ่มากนักน่าจะมาจากแนวความคิดพุทธบัญญัตินี้ก็เป็นได้

องค์ความรู้จากการวิจัย

1. จากการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์และความเป็นมาของชุมชนบ้านหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอมือง จังหวัดนครราชสีมาได้องค์ความรู้ คือ 1) ชื่อบ้านหมื่นไวยปรากฏบนเส้นทางทัพหลวงจากกรุงเทพฯ สู่เวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. 2369 ในประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์ในสมัยรัชกาลที่ 3 2) ด่านหมื่นไวย ปรากฏในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์เรื่อง "ขุนช้างขุนแผน" ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ในตอนเจ้า ล้นช้างถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา 3) จากรูปแบบทางศิลปะของอุโบสถวัดหมื่นไวยทำให้เชื่อได้ว่าชุมชนหมื่นไวยน่าจะเป็นชุมชนที่มีมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่สมัยสมัยอยุธยาตอนปลายหรือราวตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2310.

2. จากการศึกษาารูปแบบศิลปะและคติความเชื่อของอุโบสถกลางน้ำวัดหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอมือง จังหวัดนครราชสีมา ได้องค์ความรู้ คือ

1) รูปแบบศิลปะของอุโบสถวัดหมื่นไวยบ่งบอกว่าอยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลายหรือราวตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2310 ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2172-2199) ถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (พ.ศ. 2301-2310)

2) ส่วนลักษณะของหน้าบันทำลวดลายดอกพุดตานเป็นรูปแบบตามความนิยมช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3)

3) คติความเชื่อของอุโบสถกลางน้ำวัดหมื่นไวยสร้างตามความเชื่อของลังกาและวัฒนธรรมมอญในเมียนมาร์เป็นเรื่องทำให้เกิดความบริสุทธิ์และสะอาดของการทำพิธีบวชหรือพิธีอุปสมบท

4) เสาหินศิลาแลงขนาดเล็กล้อมรอบจำนวน 8 จุดเป็นการกำหนดเขต ตามวัตถุและขนาดเป็นไปตามการกำหนดนิมิตด้วยหินในบาฬีรรถกถา

5) ขนาดของอุโบสถที่มีขนาดย่อมๆ อาจยึดตามขนาดของอุโบสถในการกำหนดของพุทธบัญญัติที่ให้สร้างไม่ใหญ่ด้วยเหตุว่าหากไม่ยึดตามอาวัธปฏิบัติใช้การไม่ได้ ทั้งนี้พุทธบัญญัติกำหนดให้สัณามิขนาดพื้นที่ไม่เล็กไปกว่า 21 หัตถบาส (1 หัตถบาส คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 1.25 x 1.25 เมตร) หรือไม่เกิน 3 โยชน์ เพื่อให้เพียงพอต่อพระสงฆ์จำนวน 21 รูป ได้นั่งประกอบพิธีสังฆกรรมร่วมกันและสามารถบรรจุราวาสให้เข้ามาร่วมใช้พระอุโบสถได้พอสมควร ไม่ควรทำขนาดพื้นที่เกิน 3 โยชน์หรือเล็กแคบจนทำให้ไม่เพียงพอต่อการนั่งหัตถบาสพระจำนวน 21 รูปจะนั่งได้

ข้อเสนอแนะ

1. จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นในการประกอบการทำวิจัยพบว่าในเอกสารประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ได้กล่าวถึงชื่อด่านและชื่อบ้านซึ่งอาจเป็นชุมชนเดิมหรือบ้านเดิมจำนวนไม่น้อยภายในจังหวัดนครราชสีมา เช่น

หนองนกออก ลำเชิงไกร โคกสูง สะแกแสง บ้านกรุด บ้านมะเกลือ บ้านแฉ่ง บ้านปลู ด้านลำจาก เป็นต้น จึงทำให้คิดว่าสามารถทำวิจัยเกี่ยวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนในสถานที่ที่ได้กล่าวถึง และปรากฏในประชุมจดหมายเหตุได้อีกในหลายแง่มุม

2. จากการศึกษาเรื่องรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของอุโบสถเก่าวัดหมื่นไวยพบว่ายังมีเรื่องที่สามารถศึกษาวิจัยได้อีกจำนวนมาก ได้แก่ รูปแบบทางประติมากรรมของพระพุทธรูปภายในอุโบสถเก่าคติความเชื่อเกี่ยวกับเจดีย์จุฬามณีทางห้องด้านหลังพระพุทธรูปฝั่งทางทิศตะวันตกของพระอุโบสถเก่า

เอกสารอ้างอิง

- กมล ฉายาวัดนะ. (2523). *ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-20* (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีทางประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร
- กรมศิลปากร. (2548). *ปกิณกะศิลปวัฒนธรรม เล่ม 21*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- _____. (2548). *รายงานการขุดแต่งบูรณะปรับปรุงภูมิทัศน์ โบราณสถานอุโบสถวัดหมื่นไวย ตำบลหมื่นไวย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ปีงบประมาณ 2548*. นครราชสีมา: สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา.
- ควอริช เวลส์. (2519). *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*. กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- โคราชในอดีต. (2565). *ตำบลหมื่นไวย*. สืบค้น 15 มกราคม 2565, จาก <https://shorturl.asia/hQ2mT>
- จุมพล เพิ่มแสงสุวรรณ. (2547.) *พระอุโบสถและพระวิหารที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกสมัยอยุธยาตอนปลาย พ.ศ. 2199-2300. วารสารหน้าจั่ว ฉบับประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมสถาปัตยกรรมไทย*, 1(1), 81-103.
- _____. (2548). *พระอุโบสถแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2199-2310) ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา* (รายงานวิจัย). มหาสารคาม: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ฐาปกรณ์ เครือระยา. (2560). อุทกสีมา: วิวัฒนาการแพขนานสู่อุโบสถกลางน้ำในวัฒนธรรมล้านนา ใน. *วารสารหน้าจั่ว*. 32, 29-50
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2507). *ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 14 (ภาคที่ 22-25)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2555). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.

- ไทยรัฐออนไลน์ (2565). วัดหมื่นไวย. สืบค้น 3 พฤษภาคม 2564, จาก <https://www.thairath.co.th/lifestyle/culture/2326037>
- น.ณ. ปากน้ำ. (2543). *หน้าบัน เอกลักษณ์ศิลปสถาปัตยกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- นิราศเวียงจันทร์. (2544). กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์ และฉลวย จารุภานานนท์. (2532). “พระพิมพ์ดินเผาวัดนครโกษาลพบุรี”. *ศิลปากร*. 32(6), 40-55.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2558). *ทวารวดีในอีสาน*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- วชิรญาณวโรรส. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา. (2531). *วินัยมุข เล่ม 3*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2529). ความสำคัญของ “กฎมณเฑียรบาล” ในการมองประวัติศาสตร์ไทย *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 9(1), 57-74.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533). *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2559). *ลพบุรีหลังวัฒนธรรมเขมร*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2561). เส้นทางโบราณจากกรุงเทพฯ สู่วิถีงานในหลักฐานประวัติศาสตร์และโบราณคดี. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*, 39(1), 19-32.
- สมคิด จิระทัศน์กุล. (2546). *คติ สัญลักษณ์ และความหมายของขุมประตู่-หน้าต่างไทย*. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สันติ เล็กสุขุม. (2550). *ความสัมพันธ์จีน-ไทย โยงใยในลวดลายประดับ*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ
- _____. (2557). *งานช่างไทยโบราณ ศัพท์ช่าง และข้อคิดเกี่ยวกับงานช่างศิลป์ไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2560). *วัด-เจดีย์ : ในและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____. (2542). *ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ
- เสภาเรือง ขุนช้าง-ขุนแผน ฉบับหอสมุดพระวชิรญาณ. (2555). กรุงเทพฯ: บริษัท ไทยควอลิตี้บุ๊ก 2006 จำกัด
- องค์การบริหารส่วนตำบลหมื่นไวย (2565). *วัดหมื่นไวย*. สืบค้น 15 มกราคม 2565, จาก <http://saomeaunwai.go.th/info>
- CUIR at Chulalongkorn University. (2562). *ขุมประตู่ วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. สืบค้น 15 มกราคม 2562, จาก <https://www.chula.ac.th/news>
- Faiththaistory. (2562). *พระอุโบสถวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร*. สืบค้น 15 มกราคม 2562, จาก <https://www.faiththaistory.com>.

Koratmuseum. (2562). อุโบสถวัดพระนารายณ์มหาราช. สืบค้น 15 มกราคม 2562, จาก <http://www.koratmuseum.com>.

Lovethailand. (2562). อุโบสถวัดอิสาน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา. สืบค้น 15 มกราคม 2562, จาก <https://www.lovethailand.org/travel/th>.

